

realizować. [...] Założenie o podmiotowości domaga się wreszcie jej realizacji również w wymiarze działania z innymi, co znajduje wyraz w uczestnictwie. Newralgiczne znaczenie ma bowiem uwzględnianie dynamicznej relacji jednostka – społeczność. Tam, gdzie jednostka przeżywa włączenie się w organizację i/lub wspólnotę działania jako doświadczenie uczestnictwa, zyskuje zarówno ona, jak i wspólnota działających. Znaczenie poszczególnych wymiarów w strukturze partycypacji domaga się takiego kształtowania warunków działania, aby każdy z nich w przypadku każdej włączanej osoby miał szansę na uruchomienie i rozwój (s. 587–588).

ANDRZEJ OCHOCKI

Rec.: *Postawy społeczno-religijne Polaków 1991–2012*, red. L. Adamczuk, E. Firlit, W. Zdaniewicz SAC, Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego 2013, 279 s.

Książka zawiera opracowania ośmiu autorów na temat religijności, postaw społecznych i orientacji aksjologicznej Polaków. Jest rezultatem projektu badawczego sfinansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (DEC 2011/01/B/HS6/04691). Poszczególne rozdziały poświęcono następującym zagadnieniom: metodologii badania (L. Adamczuk), autodeklaracji wiary i religijności (E. Jarmoch), praktykom religijnym (J. Mariański), modelowi katolickiej religijności (W. Zdaniewicz SAC), wspólnotowemu wymiarowi religijności (E. Firlit), opinii na temat oddziaływania religii na sferę publiczną (R. Lange, W. Sadłoń), ciągłości i zmianom orientacji na wartości (W. Świątkiewicz).

Lucjan Adamczuk słusznie podkreśla, że walorem książki jest dynamiczne ukazanie analizowanych zjawisk na podstawie czterech reprezentatywnych badań zrealizowanych w Instytucie Statystyki Kościoła Katolickiego SAC w latach 1991, 1998, 2002 i 2012. Badanie zrealizowane metodą wywiadu indywidualnego w 2012 roku zawiera około 80% pytań umieszczonych w ankietach przeprowadzonych tą samą metodą w latach 1991 i 1998. Doboru próby dokonywano w sposób losowy z uwzględnieniem czterech warstw: płci, wieku, wykształcenia i charakteru miejscowości zamieszkania.

Edward Jarmoch dokonał analizy wiary i religijności Polaków, która obejmowała: stosunek do wyznań religijnych, autodeklarację wiary, samoocenę zmian postaw religijnych, przekonania i doświadczenia religijne oraz określenie wartości mszy św. życiu człowieka. Trudno obserwowalne zjawisko doświadczenia religijnego przedstawiono w nawiązaniu do koncepcji W. Piwowarskiego. Uzyskane rezultaty dowiodły, że w okresie ostatnich dwudziestu lat w społeczeństwie polskim uległa zmniejszeniu frakcja osób deklarujących swoją wiarę w Boga, ale jednocześnie

zwiększył się w tej grupie odsetek osób uznających się za głęboko wierzące. Warto też podkreślić, że Polacy darzą szacunkiem także inne religie, ale w zdecydowanej większości uznają wyznanie katolickie za wiodące. Z kolei udział we mszy św. motywują najczęściej potrzebą doznania religijnego i nakazem sumienia. Autor dokonał także analizy korelacji uzyskanych wskaźników religijności z podstawowymi cechami społeczno-demograficznymi, co pozwoliło uchwycić ważne odrębności między różnymi grupami ludności, zwłaszcza między starszymi i młodszymi pokoleniami. I tak okazało się, że najczęściej negacją istnienia Boga, chociaż w niewielkim jeszcze odsetku w całej populacji (7,3%), przejawiali ludzie młodzi w wieku 25–34 lat.

Janusz Mariański formułuje tezę, że: „Sekularyzacja jest faktem w naszym kraju, ale [...] dokonuje się powoli i obejmuje na razie tylko nieznaczną część społeczeństwa” (s. 59). Proces ten ukazuje na podstawie analizy ilościowej wskaźników: autodeklaracji praktyk religijnych, uczestnictwa w niedzielnej mszy św., przystępowania do spowiedzi i przyjmowania komunii św., modlitwy indywidualnej oraz zamawiania intencji mszalnych. W konkluzji uzyskanych rezultatów stwierdza, że religijność Polaków utrzymuje się na wysokim poziomie, chociaż „następuje lekkie przesunięcie osób z kategorii praktykujących systematycznie do kategorii osób praktykujących nieregularnie lub rzadko” (s. 96). Jednocześnie podkreśla, że wskaźnik *paschantes* jest ciągle wysoki (75%), a wskaźnik *comunicantes* nawet wzrósł w latach 1991–2012. Niemniej jednak wysuwa hipotezę, że osłabienie religijności w młodych generacjach (18–34 lata) „może być zapowiedzią długotrwałego trendu spadku religijności kościelnej w całym społeczeństwie” (s. 98).

Witold Zdaniewicz SAC przedstawia główne elementy modelu katolickiej religijności oraz ich zmiany w latach 1991–2012. Model ten oparty jest na dwóch filarach – prawdach wiary i etosie katolickiej moralności. Analizie poddano następujące parametry religijności: 1) wybrane prawdy wiary, 2) przykazanie miłości bliźniego, 3) prawdy eschatologiczne, 4) wiedzę religijną, 5) więzi z otoczeniem społecznym, 6) zachowania i sytuacje, z którymi łączą się normy moralne. Zestaw wskaźników jest bardzo bogaty, a zmiany ich wartości w badanym okresie pozwoliły m.in.: ustalić, że w zakresie prawd wiary zwiększyła się frakcja osób:

- wierzących, że Jezus Chrystus jest Bogiem-Człowiekiem,
- przejawiających bezinteresowną pomoc świadczącą o miłości bliźniego,

a zmniejszyła się frakcja osób:

- pojmujących chrzest jako sakrament
- wierzących, że po śmierci człowieka czeka nagroda lub wieczna kara.

W zakresie moralności wzrosła liczba osób:

- negujących potrzebę ślubu,
- dopuszczających uprawianie seksu przed ślubem,
- dopuszczających stosowanie środków antykoncepcyjnych.

Bardzo szczegółowa analiza wszystkich uwzględnionych wskaźników dowiodła, że „model religijności katolickiej opiera się nadal na przykazaniu miłości Boga

i bliźniego” (s. 123). Jednocześnie zachodzi potrzeba pogłębienia wiedzy religijnej Polaków. Pojawiły się również symptomy osłabienia etosu moralności katolickiej w odniesieniu do rodziny. Dalsze badania i analizy powinny umożliwić stałą obserwację zmian elementów religijności katolickiej oraz ich wzajemnych powiązań.

Elżbieta Firlit podjęła próbę odpowiedzi na pytanie, czy wspólnotowy wymiar religijności Polaków jest trwały, czy też podlega określonym zmianom. W tym celu analizuje następujące zagadnienia: postrzeganie Kościoła katolickiego, identyfikację katolików z parafią, behawioralny wymiar więzi z parafią, uczestnictwo w parafialnej działalności charytatywnej, partycypację osób świeckich w decydowaniu o sprawach parafialnych. W poszczególnych segmentach analizy uwzględnia szeroki zestaw wskaźników i ich korelację ze zmiennymi społeczno-demograficznymi i autodeklaracją wiary respondentów objętych badaniem. Zastrzega przy tym, że analizie poddano wybrane aspekty wspólnotowego wymiaru religijności Polaków, a poczynione spostrzeżenia mają jedynie charakter empirycznych generalizacji. Do najważniejszych z nich należy zaliczyć ustalenie, że ponad połowa Polaków określa Kościół katolicki jako wspólnotę wiernych, ale w okresie ostatnich dwudziestu lat nastąpiło osłabienie subiektywnego poczucia więzi katolików z parafią, zwłaszcza w środowiskach wielkomiejskich, co może świadczyć o erozji tej więzi (s. 158). W tym kontekście wskazano również na zmniejszenie się odsetka ludności wiejskiej i małomiasteczkowej „realizującej podstawowy, dotychczas silnie zakorzeniony w tradycji polskiego katolicyzmu wzór kulturowy, jakim jest ofiara na tacę w trakcie mszy św.” (s. 159). W tym samym okresie znacząco poszerzył się zasięg uczestnictwa w parafialnej działalności charytatywnej oraz wzrosły aspiracje społeczności parafialnej do partycypowania w decyzjach dotyczących parafii jako wspólnoty wiernych. Generalizacje te świadczą niewątpliwie o dokonujących się zmianach we wspólnotowo-instytucjonalnym wymiarze religijności Polaków, ale rozpoznanie uwarunkowań ich dalszego przebiegu wymaga podjęcia socjologicznych badań jakościowych, co podkreśla sama autorka.

Rafał Lange i Wojciech Sadłoń SAC analizują związek sfery religijnej i publicznej w życiu społecznym. Zakres tej analizy obejmuje następujące zagadnienia:

- postaw wobec publicznego wypowiedzania się księży i biskupów na tematy polityczne, społeczne i moralne,
- postrzegania swojego uczestnictwa w wyborach parlamentarnych, prezydenckich i samorządowych,
- głosowania w w/w wyborach dokonywanych przez katolików na kandydatów niewierzących.

Na tej podstawie podejmują próbę uchwycenia zmian, jakie dokonują się w postawach Polaków w nawiązaniu do wybranych aspektów sekularyzacji społeczeństwa.

Zaprezentowane rezultaty badania przeprowadzonego w 2012 roku i częściowe ich odniesienie do wyników badań w 2002 roku doprowadziły do kilku istotnych ustaleń i konstatacji. Do ważnych ustaleń należy m.in. zaliczyć wzrost akceptacji dla publicznego wypowiedzania się księży i biskupów na temat rosnących różnic

socjalnych, bezrobocia, eutanazji czy przerywania ciąży – bez względu na poziom deklarowanej wiary. Okazało się również, że zaangażowanie Polaków w wybory do władz centralnych i samorządowych jest stosunkowo niewysokie i w tym przypadku również słabo skorelowane z wiarą. Bardziej złożony obraz ukazuje analiza współzależności deklarowanej wiary religijnej i opinii na temat możliwości głosowania w wyborach na kandydata niewierzącego. Ponad połowa Polaków twierdzi, że taki wybór jest dopuszczalny (52%), ale tylko około ¼ osób uważających się za głęboko wierzące akceptuje taką możliwość.

Tak więc – zdaniem autorów: „religijność nie stanowi dziś dominującego czynnika wpływającego na postawy w obrębie sfery publicznej” (s. 184). Stwierdzają również, że w okresie ostatnich 20 lat „w przestrzeni publicznej nie wystąpiły znaczące oznaki sekularyzacji polskiego społeczeństwa” (s. 184). Ten ostatni wniosek jest – moim zdaniem – niezbyt mocno osadzony w materiale empirycznym przedstawionym w tym rozdziale książki, ponieważ analizy w ujęciu dynamicznym mają ograniczony zakres.

Wojciech Świątkiewicz prezentuje poszerzoną interpretację wyników badań w zakresie orientacji na wartości w społeczeństwie polskim. Swoje refleksje i wysuwane hipotezy opiera także na faktach społecznych analizowanych w literaturze. Podkreśla zarazem znaczenie podjętego tematu w sytuacji dynamicznych przemian kulturowych w Polsce.

Analiza obejmuje wybrane wartości ujęte w cztery rodzaje:

- 1) wartości powszechnie i trwałe: rodzina, dzieci, przyjaciele,
- 2) wartości dominujące: czas wolny, wiara religijna, praca zawodowa, osobiste zainteresowania,
- 3) wartości specyficzne: majątek i dostatnie życie, udział we wspólnocie religijnej,
- 4) wartości zmarginalizowane: polityka i życie publiczne.

Badania zrealizowane przez ISKK w latach 1991, 1998, 2012 wykazały wzrost odsetka osób przypisujących ważne znaczenie wszystkim w/w wartościom w ich życiu.

Rezultaty badania w obrębie wartości powszechnych i trwałych potwierdziły wcześniejsze ustalenia (Stefan Nowak), że społeczeństwo polskie pozostaje „tradycyjnie zorientowane na mikrostruktury społeczne budowane na więziach emocjonalnych, stycznościach podmiotowych i bezpośrednich, które najpełniej przejawiają się w życiu rodzin i kręgów przyjacielskich” (s. 195). Wysuwa w związku z tym hipotezę, że fakt ten może być przejawem oportunistycznej formy ucieczki od aktywności w życiu publicznym i braku zaufania do meso- i makrostruktur społecznych (s. 196). Konfrontuje także wysoką pozycję rodziny i dziecka w hierarchii deklarowanych wartości z rzeczywistymi zachowaniami matrymonialnymi i prokreacyjnymi, które w efekcie prowadzą do szybkiego starzenia się społeczeństwa i bliskiej już perspektywy depopulacji. Przyczyn tej sytuacji upatruje w propagowaniu indywidualizmu i przeciwstawianiu się „chrześcijańskim wartościom religijnym, które z kolei bronią znaczenia rodziny i wartości dziecka w rodzinie” (s. 197).

Mocno zaakcentowanym wnioskiem z dokonanej analizy jest stwierdzenie, że: „Wiara religijna nie jest wartością wypychaną z życia osobistego, a Polacy

nie stają się coraz mniej religijnie wrażliwi” (s. 201). Odwołując się do ustaleń Janusza Mariańskiego, wskazuje zarazem na fakt pojawiającego się rozdźwięku między postawami religijnym Polaków a codziennymi zachowaniami, które są sprzeczne z podstawowymi kanonami etyki katolickiej, zwłaszcza w sferze życia małżeńskiego i rodzinnego (s. 202).

Oryginalną hipotezą jest również twierdzenie, że w świadomości polskiego społeczeństwa występuje swoista równowaga znaczenia wartości materialnych i społecznych (s. 203). Ważnym ustaleniem jest także konstatacja, że: „Polityka i życie publiczne w swoich aksjologicznych kontekstach nie są wysoko cenione w świadomości współczesnych Polaków” (s. 204).

W refleksji końcowej autor podkreśla, że „świat deklarowanych wartości tworzy swoistą mozaikę tożsamości kulturowej, na której pojawiają się widoczne pęknięcia”, a prekursorami dokonujących się przemian kulturowych są ludzie młodzi z dużych miast i o wyższym statusie wykształcenia (s. 205 i 206).

Witold Zdaniewicz SAC, w nawiązaniu do ustaleń i wniosków prezentowanych przez autorów poszczególnych rozdziałów, konstatuje, że dokonujące się w Polsce procesy religijne i ich wpływ na życie społeczne są bardzo złożone, a dalszy ich przebieg nieprzewidywalny. Dlatego też ocena i prognozowanie tych procesów – w sytuacji dynamicznych przemian kulturowych polskiego społeczeństwa – wymaga „wyczucia i ostrożności” (s. 210).

Walorem prezentowanej monografii są nie tylko ustalenia empiryczne, ale także zawarte w niej interpretacje, hipotezy, wnioski i uogólnienia teoretyczne. Treści te będą zapewne pomocne w studiowaniu socjologii religii i kultury na gruncie polskiego społeczeństwa. Z tych też powodów warto ją rekomendować także osobom zaangażowanym w dyskusję nad przemianami kulturowymi i ich znaczeniem dla życia społecznego w Polsce.

WIESŁAW ROMANOWICZ

Recenzja referatów wygłoszonych podczas II Lubelskich Spotkań Antropologicznych 17 kwietnia 2013 roku na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II

Przemiany kulturowe, które obecnie przybierają intensywny charakter oraz wypełniają szczególną przestrzeń funkcjonowania współczesnego człowieka, stają się przedmiotem analiz i refleksji wielu badaczy reprezentujących różne dyscypliny naukowe. Są one niezwykle istotne z punktu widzenia funkcjonowania pojedynczego człowieka, jak również tendencji zmian współczesnych społeczeństw. W perspektywie aktywności ludzkiej wytwory kulturowe są odbiciem kondycji